

ӘОЖ 37.026.9; МҒТАР 18.07.65
<https://doi.org/10.47526/2020/2664-0686.038>

Д.С. БОЛЫСБАЕВ¹, Н.Ә. МАХАНБЕТОВА², Б.А. САЙНАНОВ³, Ж.М. АГАДИЛОВА^{3*}

¹филология ғылымдарының кандидаты, доцент

М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті
(Қазақстан, Шымкент қ.), e-mail: daulet.bolysbaev.74@mail.ru

²М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университетінің оқытушысы
(Қазақстан, Шымкент қ.), e-mail: miss_naza@mail.ru
<https://orcid.org/0000-0002-1035-9856>

³М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университетінің оқытушысы
(Қазақстан, Шымкент қ.)

ХАЛЫҚТЫҚ ОЮ-ӨРНЕК – ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ТӘРБИЕНІҢ БІР ҚҰРАЛЫ

Сәндік-қолданбалы өнер қоғамның рухани мәдениеті ретінде ғасырлар бойына дамып, белгілі бір тарихи даму кезеңдерінде өзінің моральдық мәдениетін қалыптастырған нағыз халықтық дәстүрлер мен әдет-ғұрыптардың таралуына қол жеткізді. Ою-өрнекті зерделеу болашақ бейнелеу өнері мұғалімдерінің шығармашылық іс-әрекетін дамытуда белгілі бір нәтижеге жетудің құралы болып табылады. Мақалада баяндалған сәндік-қолданбалы өнердің аспектілері мен функциялары оны қоршаған ортаның болашақ бейнесін құрудың және студенттердің көркемдік және шығармашылық белсенділігін дамытудың тиімді әдісі ретінде педагогикалық университеттердің оқу процесінде қолдануға мүмкіндік береді. Мақалада халықтық ою-өрнек халықтық көркемөнер мәдениетінің көп функционалды құбылысы ретінде қарастырылған. Оның әлеуетін авторлар дүниетанымның құндылығы, адамгершілік, көркемдік және эстетикалық, тәрбиелік құралы ретінде қарастырады. Ою-өрнек өнеріндегі маңызды аспектілерге айқындама берілген.

Кілт сөздер: халық өнерінің көп функционалдылығы, халықтық ою-өрнектің әлеуеті, ою-өрнек, бейнелеу өнері, көркем және шығармашылық қызмет.

D.S. Bolysbayev¹, N.A. Makhanbetova², B.A. Saynanov³, Zh.M. Agadilova³

¹Candidate of Philological Sciences, Associate Professor
M. Auezov South Kazakhstan University

(Kazakhstan, Shymkent), e-mail: daulet.bolysbaev.74@mail.ru

²Lecturer of M. Auezov South Kazakhstan University
(Kazakhstan, Shymkent), e-mail: miss_naza@mail.ru

³Lecturer of M. Auezov South Kazakhstan University
(Kazakhstan, Shymkent)

Folk Ornament is One of the Means of Pedagogical Education

Decorative and applied arts as a spiritual culture of society developed over the centuries, achieving the spread of real folk traditions and customs, which at certain stages of historical development formed its moral culture. The study of ornament is a means of achieving certain results

*Бізге дұрыс сілтеме жасаңыз:

Болысбаев Д.С., Маханбетова Н.Ә., Сайнанов Б.А., Агадилова Ж.М. Халықтық ою-өрнек – педагогикалық тәрбиенің бір құралы // Ясауи университетінің хабаршысы. – 2020. – №4 (118). – Б. 96–104. <https://doi.org/10.47526/2020/2664-0686.038>

*Cite us correctly:

Bolysbaev D.S., Mahanbetova N.Á., Samanov B.A., Agadilova J.M. Halyqytyq oıy-órnek – pedagogikalıq tárbienıń bir quraly [Folk Ornament is One of the Means of Pedagogical Education] // *Iasayı ıńıversitetinıń habarshysy*. – 2020. – №4 (118). – B. 96–104. <https://doi.org/10.47526/2020/2664-0686.038>

in the development of creative activity of future teachers of fine arts. The article reveals the aspects and functions of ornamental art which makes it possible to apply its study in the educational process of pedagogical universities as an effective way to build a complete picture of the world and the development of students' artistic and creative activity. This paper is devoted to folk ornaments as multifunctional phenomenon of folk culture. Its potential is seen by the authors as a source of reserve and worldview, values, moral, artistic, aesthetic and educational means. Definitions of the most important aspect in ornamental art are given.

Keywords: polyfunctional folk art, folk ornament potential, ornament, fine art, artistic and creative activity.

Д.С. Болысбаев¹, Н.А. Маханбетова², Б.А. Сайнанов³, Ж.М. Агадилова³

¹кандидат филологических наук, доцент

*Южно-Казахстанский университет имени М. Ауезова
(Казахстан, г. Шымкент), e-mail: daulet.bolysbaev.74@mail.ru*

*²преподаватель Южно-Казахстанского университета имени М. Ауезова
(Казахстан, г. Шымкент), e-mail: miss_naza@mail.ru*

*³преподаватель Южно-Казахстанского университета имени М. Ауезова
(Казахстан, г. Шымкент)*

Народный орнамент – одно из средств педагогического воспитания

Декоративно-прикладное искусство как духовная культура общества развивалось на протяжении веков, добившись распространения настоящих народных традиций и обычаев, которые на определенных этапах исторического развития формировали его нравственную культуру. Изучение орнамента выступает средством достижения определенных результатов в процессе развития творческой активности будущих преподавателей изобразительного искусства. Раскрытые в статье аспекты и функции орнаментального искусства позволяют применять его изучение в образовательном процессе педагогических вузов в качестве эффективного способа построения у будущих педагогов целостной картины окружающего мира и развития художественно-творческой активности студентов. Статья посвящена народному орнаменту как полифункциональному явлению народной художественной культуры. Его потенциал рассматривается авторами как резерв и источник мировоззренческих, ценностных, нравственных, художественно-эстетических и воспитательных средств. Даны определения наиболее важным аспектам в орнаментальном искусстве.

Ключевые слова: полифункциональность народного искусства, потенциал народного орнамента, орнамент, изобразительное искусство, художественно-творческая активность.

Кіріспе

Бүгінгі қоғамда болып жатқан өзгерістер бірқатар проблемаларды көтереді, соның ең маңыздыларының бірі – қазіргі әлемдегі балаларды тәрбиелеу және бейімдеу мәселесі. Ою-өрнек өнері халықтың шынайы рухани-эстетикалық танымымен біте қайнасып кеткен этнографиялық мәнге ие көрінісімен ерекше, құнды болғандықтан, ұлт мәдениетін айқындайтын өте маңызды және аса қажетті сала. Қазіргі уақытта ежелгі символдар, салт-дәстүр және тұмарымен үйлесетін халықтық ою-өрнек рухани жаңғыруы ретінде емес, өзін қоршаған әлемдегі объективті әлеммен толтырып, дамып келеді.

Қазіргі әлемде халықтық ою-өрнек, ең алдымен, рухани құбылыс ретінде жаңа мәнге ие болып келеді, өйткені ол құндылықтардың негізгі жүйесін, әлем мен адамның қарым-қатынасын сақтай отырып дамытады. Бұл бізге ондағы көркемдік білім мен адам тәрбиесінде ерекше маңызды күшті, моральдық-эстетикалық күшті көруге мүмкіндік береді.

Халық ою-өрнегі – бұл халықтық өнер мәдениетінің көп функциялы құбылысы, оның әлеуеті резерв, дүниетанымның қайнар көзі, құндылық, адамгершілік, көркемдік және эстетикалық, тәрбиелік құрал ретінде қарастырылуы керек. Халықтық ою-өрнектің көптеген функцияларының ішінен әрқайсысы белгілі бір педагогикалық бағытқа ие функциялар топтарын анықтауға болады.

Халықтық ою-өрнектің педагогикалық әлеуеті келесі әлеуеттерден тұруы мүмкін:

- танымдық потенциал, тарихты, даму мен өмірді, ою-өрнектің семантикасы, дәстүрлі ою-өрнек түрлерінің этно-аймақтық белгілерін зерделеу мүмкіндігі ретінде;

- құндылық потенциалы, құндылық, дүниетаным, этникалық дүниетаным, мәдени және тарихи жадыны қалыптастыру мүмкіндігі ретінде;

- әлеуметтік-мәдени әлеует, әлеуметтік-мәдени белсенділікті қалыптастыру мүмкіндігі, халықтық дәстүрлерді сақтау, жандандыру, дамыту процестеріне қатысу, адамды табиғатпен, ұлттық-тарихи жадымен көркемдік іс-әрекетке тарту, бір немесе басқа халық шығармашылығының мәдени дәстүрімен;

- білім беру әлеуеті, жан-жақты білім алу, кең білім алу және жеке тұлғаны дамыту, қабылдау, қиял, шығармашылық, эстетикалық қызығушылық, пайымдау мен бағалау, қалау мен талғамның ерекше қасиеттерін қалыптастыру мүмкіндігі.

Осы мүмкіндіктерді пайдалану балаларға, жасөспірімдерге көркемдік-эстетикалық тәрбие берудің, болашақ мұғалімдер мен қолөнер студияларының жетекшілерін даярлаудың тиімді оңтайлы негізі бола алады.

Студенттердің көркемдік және шығармашылық іс-әрекеті туралы ою-өрнекті әлем халықтарының өнерінің бір нысаны ретінде зерттеу мәселесі бойынша ғылыми жарияланымдарды талдау, сонымен қатар педагогикалық университеттерде сәндік композицияны оқытудағы жинақталған құнды тәжірибелік тәжірибе осы мәселенің педагогикалық мәні туралы қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Болашақ өнер мұғалімдерінің шығармашылық іс-әрекетін дамыту барысында ою-өрнектің белгілі бір нәтижеге жету құралы ретінде әрекет ете алатындығын нақты түсіну үшін осы процестің барлық механизмін қарастыру қажет. Ою-өрнек өнеріндегі бірнеше маңызды аспектілері көрсетілген [1, 179-б].

Аксиологиялық аспект – ою-өрнекті белгілі бір құндылықты тасымалдаушы ретінде түсіну. Бұл ұстаным сәндік өнердің мәнін ашуда өте маңызды. Бұл объектіге, шындыққа деген құндылық қатынасы, көбінесе іс-әрекетке, шығармашылыққа деген ынталандырушы мотив ретінде әрекет етеді. Бұл тұрғыда сәндік өнерді зерделеу барысында студенттердің санасында пайда болатын құндылықтар олардың көркемдік және шығармашылық белсенділігінің даму құралы мен өлшемі болып табылады.

Егер сенім, наным, қағидаттар, мүдделер сияқты жеке тұлғаның құндылықтық бағдары туралы айтатын болсақ, онда олар жеке адамдарға немесе топтарға ерекше белгілерге байланысты қоғамнан алшақтатуға мүмкіндік береді. Белгілі бір құндылықтар жүйесінде көрсетілген қалаулар мен көзқарастарға негізделген әлемге деген көзқарас іс-әрекет, шығармашылық және белсенділіктің басқа формалары арқылы қоршаған шындықты өзгертуге итермелейді.

Эпистемологиялық аспект. Әлем халықтарының ою-өрнегін зерттеу шығармашылық ойлауды дамытуға негізделген. Процестің бір ерекшелігі – біз тиімді танымның нұсқасы туралы – объектіні тірі ойлау, сана-сезімнің эмоционалды және эстетикалық компоненттерін қолдану негізінде. Эпистемология тұрғысынан ою-өрнек ерекше: ол әмбебап және мазмұнында таусылмас. Адам айналасындағы әлемді қабылдау процесінде оны образдар арқылы таниды, ал әлем туралы білім оның бейнесін бейнелі ойлау арқылы табады.

Семиотикалық аспект. Ою – бұл, ең алдымен, әлем халықтарының қолданбалы өнеріндегі рәміздер, белгілер мен бейнелер жүйесі. Өнердің осы саласы үшін қоршаған әлемнің материалдық түрде берілуі тән: көрнекі және материалдық. Ою-өрнектің мәні оның

құрылымына, кескіндерге, символдарға, белгілерге байланысты. Олардың көмегімен белгілі бір дәуірдегі адамдардың қоршаған әлемді қабылдауы туралы ақпарат жазылады. Жүйе қоғамның эстетикалық, идеялық, мәдени және этикалық нормаларын ашатын аксиологиялық мағыналар жүйесін кодтайды. Бейнені қабылдау – бұл біз қабылдайтын объектінің кескінінің тұтас бейнесін құру. Юнгтің теориясы бойынша, символ архетип рөлін атқарады. Ол адам санасында бейнелер жасаудың психикалық процесін өсімдік саңырауқұлақтарының пайда болу процесіне теңейді.

Сәндік-қолданбалы өнерді талдауда кескін, рәміз және белгі адам санасының формалары болып табылатындығын атап өткен жөн. Халық шығармашылығында шебер сиқырлы сүйкімді тартуға тырысып, үлгіні үйлесімнің белгілі бір тәртібін жасайды. Осылайша, ол өрнектің үлгісінде шифрланған қорғаныс жасайды, отбасын, үйін, туыстарын сақтау үшін зұлым табиғи заттардан қорғаныс жасайды. Сәндік бейнелер мен белгілерді әлемді сиқырлы зерттеу әдісі ретінде қолдана отырып, халық суретшісі ою-өрнектің рухани күшін әрдайым сезінетін.

Гедоникалық аспект. Ою-өрнектің бұл ерекшелігі сезімдер мен эмоциялардың шешуші рөлінде, автордың шығармашылығына нақты әлемнен символдық түрде аударылған адами тәжірибенің беріктігінде жатыр. Ежелгі грек философы Эпикур рахаттанудың рухани бастауы туралы маңызды қосымша жасайды. Бұл ескерту сәндік өнерге қатысты өте дұрыс. Оны оқу процесі оқушының эстетикалық ләззат алуына мүмкіндік береді, бұл оқушылардың көркемдік және шығармашылық белсенділігінің дамуындағы негізгі факторлардың бірі.

Танымдық аспект. Әлем халықтарының ою-өрнек өнерін зерттеу мәдениеті, тарихы, адамдардың дүниетанымдық мазмұны туралы білімнің шекарасын кеңейтеді. Студенттерді ою-өрнек өнерінің негіздерімен таныстыру гуманитарлық және нақты білімнің әр түрлі салаларын қамтиды: әлемдік мәдениет, әлем халықтарының өнері, қолөнер, математика. Әр түрлі білім салаларының тоғысында олардың көркемдік іс-әрекеттің негіздерін терең игеру қабілеті ғана емес, сонымен қатар шығармашылық практикада жан-жақты білімді қолдануға мүмкіндік беретін шығармашылық белсенділік дамиды.

Тәрбиелік аспект. Ою-өрнек өнерін зерттеу білім беру мәселелерін шешуге мүмкіндік береді. Ол жақсылық, сұлулық, шындық сияқты тұрақты құндылықтар туралы білімге негізделген. Осы принциптерді білу жетілген тұлғаның рухани-адамгершілік негіздерін қалыптастыруға тікелей әсер етеді. Сәндік зерттеулерге енген қоғамның рухани мәдениеті ғасырлар бойына дамып, белгілі бір тарихи даму кезеңдерінде өзінің моральдық мәдениетін қалыптастырған нағыз халықтық дәстүрлер мен әдет-ғұрыптардың таралуына қол жеткізді. Ою-өрнек өнері халықтық педагогиканың моральдық мағыналары мен құндылықтарын жеткізеді, оның ең жақсы ерекшеліктері мен мінез-құлықтары: үлкендерге құрмет, еңбекке деген сүйіспеншілік, жоғары адамгершілік. Мінез-құлық мәдениеті, қонақжайлылық, шынайылық, қарапайымдылық, біреудің қамын ойлау – мұның бәрі халық қолөнершілерінің ою-өрнектерінде бейнеленген бейнелер мен белгілер арқылы көрініс тапты.

Ою-өрнектің идеялық аспектісі болашақ бейнелеу өнері мұғалімінің шығармашылық негіздерін қалыптастыру үшін өте маңызды. Бұл суретшінің, шебердің және қоғамның байланысын көрсетеді. Шығармашылық қызметте адам әрдайым қоғамның белгілі бір өкілі, мәдениеті, көзқарастары мен нормаларының негізін қалаушы ретінде әрекет етеді. Шығармада өзіндік ерекшелігін білдіруге деген халықтың ықыласы сәндік өнерде өзінің мәдениетінде ғасырлар бойы қалыптасқан дәстүрлер мен құндылықтарды сақтауға мүмкіндік берді. Ұлттық ерекшелігі – жалпы адамзаттық мәдениеттің бір қыры, оның даму жолы ою-өрнек өнерінде терең көрініс тапқан, жастарды эстетикалық тәрбиелеудің заманауи түрлерімен ұштастыра отырып, оларды шығармашылық белсенділікке итермелейтін халықтық дәстүрлерді қолдану арқылы жатыр.

Эстетикалық аспект халықтық өнердің бір түрі ретінде сәндік өнердің кез келген түрінде кездеседі. Сәндік өнерді зерттеудегі эстетикалық компонент басқа аспектілермен тығыз байланысты: тәрбиелік, гедоникалық, идеологиялық. Өнердің бір саласы ретінде ою-

өрнек адамда өзін белсенді түрде көрсетуге тырысатын рухани ұстанымдарды: оның моральдық, көркемдік сезімін, эстетикалық мәдениетін көркем жетілген тұлғаның ажырамас белгілері ретінде қалыптастыруға бағытталғандығы заңдылық.

Көркем образ – күрделі құрылым. Ою-өрнектің көркем бейнесінің ерекшелігін анықтау үшін оның құрылымын және осы құрылымның әр түрлі деңгейлерінде көрінетін құрылымдық элементтерін бөліп көрсету қажет.

Классикалық эстетика көркем бейненің бірлік, бірегейлік және бөлінбеу сияқты қасиеттерін атап өтеді. Сәндік өнерде кескін құрылымдық сипатта қалыптастыру мен қабылдаудың көп деңгейлі әдісі болады. Көркем ою-өрнек құрылымының орналасуы мен ою-өрнектерді түсіндіруде туындайтын қиындықтардың себебі болып табылады. Ою-өрнек кескіні біртектес ішкі жүйелердің күрделі иерархиясын, эстетикалық тұрғыдан маңызды құрылымдар мен элементтердің үйлесімін білдіреді: бір жағынан алғашқы-сезімтал табиғат, ал екінші жағынан – ұтымды болады. Ол негізінен семантикалық, композициялық және материалдық деңгейде аяқталуы мүмкін ашық үлгі ретінде қалыптасады. Бейнелеу құрылымында морфологиялық және синтаксистік деңгейлерін ажыратуға болады [2, 240-б.].

Сонымен қатар ою-өрнектің құрылымдық сипаты бейнелі жүйені жеке элементтерге бөлуге мүмкіндік береді: бейнелі, семантикалық, композициялық. Әрбір келесі деңгей алдыңғы деңгеймен байланыстырылады, оны талдау негізінде идеялық және семантикалық мазмұн элементтері, алдыңғы деңгейдің қалыптасу және композициялық заңдылықтары, барлық бейнелік тұтастық бар. Бұрын пайда болған кескінге бет бұру оның одан әрі тереңдеуіне әкеледі.

Осылайша, ою-өрнек – бұл оның құрамына кіретін қиял құрылымдарының жүйесі, оны қалпына келтіру болып табылады. Демек, бейненің бөлінбейтін тұтас бірлігі болатын өнердің басқа түрлерінен айырмашылығы, ою-өрнек жеке фрагменттерде бір құрылымды бөлу кезінде өзінің идеалын, көркем бейнесі мен экспрессивтілігін сақтайды. Мысалы, кескіндемеде шешуге қиын болатын фрагмент мәселесі көбінесе ою-өрнек үшін оңай шешіледі – композициялық тұтастықты құрылымдық бөліктерге бөлу мүмкіндігі, оларда кескін элементтері мен тұтас заңдылық элементтерін сақтай отырып, оны фрагменттен қайта жасауға мүмкіндік береді. Идея, схема, өзіндік жоба түрінде сақтай отырып, ол бір тақырыптан екінші тақырыпқа өтіп, басқа синтезге ене алады, өзінің рухани, идеялық мәнін сақтай алады және жаңа контексте жаңа идеялармен байыта алады [3, 130-б.].

Ою-өрнектің мағынасы мен бейнесінің минималды, бастапқы микроқұрылымы – қозғаушы күш болып табылады. Ол бөлінбейтін және композициялық тұтастық қасиеттеріне ие, оның өзіндік заңдары мен өзіндік кеңістігі бар. Мотив – бұл ою-өрнек құрылымын мүмкін бөлудің семантикалық және синтаксистік бірлігі болып табылатын, бір мағынаға ие тұтас объект. Мотив – тұтастықтың жинақталған, сығылған схемасы, онда экспрессивтілік пен эмоционалдылық негіздері, тұтастықты қалыптастыру мен үйлестірудің маңызды принциптері бар. Ою-өрнектегі мотив дегеніміз – әлемнің құрылымы, оны ою-өрнекші объективті шындықтың жекелеген бөліктерін талдау және синтездеу нәтижесінде анықтайды, содан кейін бақылауларды біртұтас көркем бейнеге жинақтайды. Сондықтан мотив көбінесе стильдің өзіндік сәйкестендіру белгісі, белгілі бір кезең мәдениетінің белгісі, этникалық белгіге айналады. Мотивтерді таңдау – бұл эстетикалық негізделген, шығармашылық, мағыналы таңдау, белгілі бір эстетикалық бағдарламаға сәйкес, бастапқы идеалды модельдеу, ол кейінірек басқа деңгейдегі күрделі құрылымдарды салуды жалғастырды. Әдетте, мотив ретінде семантикасы мен экспрессивті формасы жетекші идеяға сәйкес келетін объект таңдалады. Ою-өрнектің мотиві объективті әлемнің объектілері немесе олардың жекелеген бөліктері, табиғи құбылыстар, дерексіз формалар мен жеке белгілер, символдар мен аллегориялар және дайын көркем бейнелер, сонымен қатар эстетикалық белгілер мен нышандар және т.б. болуы мүмкін. Мотивтің мазмұны мен тақырыбы ою-өрнектердің көптеген классификациясының негізі болып табылады [4, 64-б.].

Мотивтің өзі таңдаудың шығармашылық әрекеті – бұл тарихи және ұлттық стильдер арасындағы айырмашылықтың айқын белгісі, ол ең көп таралған, танымал мотивтердің шеңберін, өзіндік иконографиясын, тұрақты, жеткілікті шектеулі мотивтердің жиынтығын, тұрақты құрылымдар мен сызбаларды ішкі құрылымды өзгерту мүмкіндіктерін қамтиды. Өнерде бірыңғай стиль, дамыған органикалық синтездің болуы әр түрлі өнер түрлерінде бірдей формаларды, көркемдік техниканы және композициялық схемаларды қолдануға мүмкіндік береді, ал көрінетін шектеулер кескіндердің шексіз алуан түрін береді.

Өткен кезеңнің себептері мен құрылымдарынан бас тарту маңызды (көркемдік бағдарлама ретінде). Бұл зооморфты, орнитоморфты және гүлді ою-өрнектердің иконографиясында айқын көрінеді, онда гүлдердің, жануарлардың және құстардың сүйікті түрлеріне немесе басқа түрлеріне артықшылық беріледі.

Жеке мотивтің мәні мен бейнесі тұтас бейненің толықтығын білдірмейді. Жаңа мағыналардың пайда болуы және бейнені одан әрі тереңдету оның құрамына кіретін басқа мотивтермен және элементтермен үйлесуі негізінде, оларды жүйелеудің белгілі бір қағидаттарына негізделген біртұтас жүйеге біріктіру, түрлендіру, салыстыру, топтау, бөлектеу, біріктіру, іске қосу, сәйкестендіру, беру, ресімдеу және формалау негізінде жүзеге асырылады, т.б. Мотивтердің конъюгациясы әр түрлі принциптер бойынша жүзеге асырылуы мүмкін – қайталау, контраст, нюанс. Бейнелеу өнерінің басқа түрлері үшін кескінді қалыптастыру мен тереңдетудің мұндай әдістері тән емес.

Раппорт (рапорт – французша жауап, жауап, ұқсастық, хат алмасу) – бұл сәндік тұтас құрылымның жоғарырақ деңгейі. Ол маңызды композициялық бірлік ретінде әрекет етеді, дәл жақындастыру сатысында, болашақ композицияның заңдылықтары негізделеді, мотивтердің бір-бірімен, фонымен және мойынтірек бетімен байланысы, жүйесі, тұтас композициялық тұтастықтың әдістері мен экспрессивті құралдары анықталған.

Көркем құрылымның жекелеген ішкі жүйелерінің кескіндері интегралды ою-өрнек композициясының бейнесінде, содан кейін ою-өрнек нысанында синтезделеді. Бұл форма мен мазмұнның диалектикалық бірлігі, жеке фигураларда емес, жалпы эмоционалды мағыналы, ассоциативті қаныққан атмосферада ену тәсілі.

Шығарма жанры дәстүрлі түрде мынадай негізгі белгісі бойынша анықталады — бір жанрдағы шығармаларды біріктіретін және айтарлықтай тұрақты, әрі тарихи қайталанатын сипаттағы мазмұнына, құрылысы мен түріне қарай. Көркем шығарманы кеңінен танып білу жанрлар сериясын тудырады. Атап айтар болсақ, тарихи, отбасылық-тұрмыстық, детективтік, ғылыми-фантастикалық және т.б. келтіруге болады. Шығарманы сипаттау үшін оның мазмұнының жанрлық ерекшеліктері маңызды. Бұған байланысты ұғымдар Г. Гегельдің «Эстетика» еңбегінде [11, 67-б.], А.Н. Веселовскийдің «Исторической поэтике» шығармасында [10, 35-б.] және басқа да ғалымдардың еңбектерінде қамтылды.

Белгілі бір құбылыс ретінде ою-өрнекте бір-бірімен байланысты категорияларды бөлу қиын, сондықтан көркем бейнені зерттеу мазмұны мен тақырыбына, не формасына шоғырланған. Бұл тәсіл классификацияны дамытуда және стилистикалық ерекшеліктерді сипаттауда өз нәтижесін береді, яғни жеке ескерткішті түсіндіру кезінде оның мағынасы едәуір азаяды және көркем экспрессивтіліктен айрылады. Ою-өрнектің көркем бейнесін интерпретациялау көбінесе көркемдік құрылымды морфологиялық деңгейде семантикалық талдаумен шектеледі: белгілі бір мотивтің тақырыбы, оның символдық мағынасын түсіндіру қарастырылып отырған композицияның көркемдік мәні ретінде қабылданады. Қазіргі заманның ою-өрнегі негізінен формальды талдауға жатады. Оның бейнесі белгілі бір тарихи кезеңнің немесе белгілі бір ұлттық мәдениеттің дүниетанымымен, көркемдік идеалмен және көркемдік нормаларымен көркем мәдениет пен эстетикалық көріністердің проблемаларымен байланысты емес. Шығарма көркем образды контекстен бөлуге ықпал ететін, оның қалыптасуы мен дамуында осындай маңызды рөл атқаратын функционалды талдауға да ұшырамайды.

Көркем шығарманы талдау кезінде, әдетте, маңызды деңгейдің келесі компоненттері – тақырып, проблемалар және идея, дүниенің көрінісі және автордың позициясын білдіретін идеялық әлем деп бөлінеді. Сәндік жұмысты түсіндіру үшін барлық элементтер бірдей бола бермейді. Тақырып негізінен ою-өрнек түріне байланысты анықталады. Мұндай компонентті проблемалық деп бөліп көрсету мүмкін емес, өйткені ою-өрнек, өнердің басқа түрлерінен айырмашылығы, бекіту өнері болып табылады. Маңызды деңгейдің басқа компоненттері де өздерін ерекше көрсетеді.

Талдау кезінде шартты түрде бөлінетін негізгі компоненттердің бірі ретінде идеяны көбінесе дерексіз ұғымдардың тіліне аудару қиынға соғады. Егер біз ою-өрнек туралы айтатын болсақ, онда мұндай негізгі идея, оның мағынасы тәртіп идеясын бейнелі түсіну деп санауға болады. Ю.Я. Герчук былай деп жазады: «Бұйрықтың өзі, негізінен, оны реттелген әлемнің нақтылығымен алынған, бұл өнердің негізгі мазмұны». Кез келген ою-өрнек – бұл өмірдегі хаос пен кездейсоқтыққа қарсы тұра отырып, тамаша үйлесімнің, тәртіптің идеалы. Осылайша, көркем мәдениеттегі негізгі және көне тақырыптардың бірі, екілік оппозиция хаос/порядок, ою-өрнек өнерінде өзінің толық көрінісін табады. Табиғаттың барлық заңдылықтарын білмейтін адам, әлемдік тәртіптің барын интуитивті түрде қабылдай алады. Бұйрықты сезуге болады, бірақ ол тек өнерде көрінеді. Ою-өрнек – «ең көне және ерекше әдіс» – бұл әлемде тәртіптің даналығы, табиғат, адам және адамның жанында өмір сүретін заттар құрылымындағы үйлесімділік логикасы бар екенін көрсету. Ою-өрнек – бұл мұндай үйлесімділік болмаған кезде тапсырыс іздеуге деген құштарлық. Бұл ритм сиқырының бір түрі. Композиция қайта пайда болған сайын, сиқырлы қасиеттің жаңа қыры пайда болды және дамып отырды: табиғаттың өзінде өмірдің қайталануы, табиғаттың өзімен бәсекелестіктің кереметі...» [5, 367-б.].

Әр дәуір мен әрбір ұлттық мәдениет сәндік өнердің бейнесінде тәртіп пен үйлесімділік, дүниенің материалдық және уақытша детерминизмі туралы идеяларын жеткізеді. Ежелгі дәуірдегі ою-өрнек – бұл көбею үлгісі ретінде ғарыштың орналасуының поэтикалық тәжірибесі. Сәндік өнердің кейінгі көріністерінде тәртіп эстетикалық тұрғыдан түсінілген, ғаламның қажетті және мүмкін қасиеті болып қала береді. Әр дәуір, стиль немесе стиль бағыты эстетикалық құндылықтардың кең палитрасы бар тәртіп туралы өзіндік идеяны қалыптастырады. Сәндік өнер уақытының әр жаңаруы мен өзгеруі, жаңа композициялық өрнектер мен мотивтердің енуі – бейненің тереңдеуі және кеңеюі, осы әмбебаптылықтың тағы бір мысалы, шындықтың әр түрлі қырларына жаңа көзқарас. Ою-өрнектің идеалы және негізі ретіндегі тапсырыс шексіз өзгеріп отырады, әр түрлі нұсқада синонимдік рөл атқарады [6, 45-б.].

Семантикалық тұрғыдан алғанда, бұл ою-өрнек өнерінде ақпараттық тұрғыдан жүктелетін және мәнерлеп көрінетін тәртіптің көрінісі ғана емес, сонымен қатар тәртіпті бұзу да маңызды. Мұндай көркем құрылымдарда тәртіп идеясы, тапсырыс беру идеясы ақыл-ойға негізделген тірек нүктесі болып табылады, сонымен бірге кескін құрылымына енеді.

Көптеген сәндік мотивтер мен композициялардың, экспрессивті құралдардың, көркемдік тәсілдер мен тапсырыс беру принциптерінің тұрақтылығы Ю.М. Лотман тағайындаған әдісті «теріс әдістер» ретінде қолдануға мүмкіндік береді, оның мәні көрермендердің үміттерін бұзу болып табылады. Симметрияны қасақана бұзумен композициялардың экспрессивтілігі сол әдіске негізделген. Классикалық эстетиканың маңызды категориясы ретінде табиғаттың идеясы мен табиғатқа табыну осы стильдің ою-өрнегінде көрініс табады. Табиғи мотивтердің жаңа интерпретациясы, иконографияны жаңарту көркемдік техниканы жаңарту процесімен қатар жүрді. Олардың ішінде бұзылудың әсерлері, композициялық құрылымдарда асимметрия және динамикалық симметрияны қолдану бар [7, 192-б.].

Ою-өрнектегі симметрия табиғи заңдылықтардың бірі – композициялық құрылымның негізгі қағидаларының бірі, жетекші көркем тақырыптардың бірі, сонымен қатар көркем образдың маңызды құрылымдық элементі болып табылатын жеке нысанды үйлестіру және

жүйелеу әдісі. Ою-өрнек өнеріндегі симметрия мағыналары мен интонацияларының реңктеріне бай.

Симметрияны қолдану сан алуан эстетикалық іс-шараларда ежелден қалыптасқан дәстүрге ие, ол өнер тарихында ерекше рөлге ие, қайталанатын қағидаттарға айналған тұрақты тіркесімдердің мысалдарын береді. Сонымен бірге олардың шектеулі табиғаты сәндік өнердің шексіз әртүрлілігінің негізі болып табылады. Үйлестіру және ретке келтіру құралы ретінде симметрия қарапайым заңдардан бастап ең күрделі экспрессивті тақырыптарға дейін, қиял мен өзгеріске толы көптеген заңдарды орната алады.

Бұл құбылысты зерттеушілердің пікірі бойынша симметрия әмбебап код ретінде адамның қоршаған ортаға, табиғи, әлеуметтік және мәдениетке деген күрделі реакциясы болып табылады. Симметрия тәртіп, тұтастық, толықтық және үйлесімділік идеясы ретінде адамның эстетикалық тәжірибесімен тығыз байланысты. Философтардың, психологтардың және мәдениеттанушылардың көптеген еңбектерінің арқасында симметрия полисемиясы, оның философиялық және әлеуметтік-мәдени мазмұны туралы идеялар қалыптасты. Ою-өрнектің морфологиясына келетін болсақ, симметрияның геометриялық аспектісі барынша ашылған.

Ою-өрнек өнерінде симметрия екі жақты. Бұл сонымен бірге әлем меншігі мен көркемдік құрал, ол табиғи және жасанды, табиғатқа негізгі заң ретінде берілген және адам тәртіп пен үйлесімділіктің бір нысаны ретінде жаратылған. Табиғи формалардың симметриялары әрдайым ою-өрнек үшін шабыт көзі болды, алайда табиғаттың шексіз әртүрлілігімен абсолютті симметрия тек абстрактілі идеал болып табылады, ол «өзінің құндылығын жоғалтпайды, өйткені ол бізді қоршаған әлемдегі шындықпен салыстырады.

Сәндік өнерде симметрияның әр түрлі түрлері қолданылады – айна, орталық-осьтік, бейнелі, қозғалмалы рефлексия; торлы композициялардың симметриясы, сонымен қатар түрлі-түсті симметриялардың кейбір сорттары айрықша ерекшеленеді. Трансформациялар - айналу, ауысым, ауыстыру, шағылысу – қол жеткізудің құралы болып табылады. Симметриялық үлгілер тыныштық пен статикалық жағдайды білдіруге, қозғалыстар мен кеңістіктік сипаттамалардың әр түрін жеткізуге мүмкіндік береді. Ою-өрнектің бейнелік құрылымында тәртіп пен оны бұзудың тәсілдері бірдей мәнге ие, симметрияның болмауы динамикалық құрылымдар мен статикалық бұзылулармен байланысты. Симметрия мен асимметрия мотив пен кеңістіктің байланысын сипаттайды. Осылайша, жабық симметриялы сәндік формалар мен фондардың өзара байланысы үйлесімді идеалды кеңістіктік ортада болатын денелердің идеясын көрсетеді [8, 480-б.].

Ою-өрнек өнеріндегі симметрияның әлеуметтік-мәдени аспектісі де маңызды. Симметрия мен асимметрияның артықшылығы белгілі бір тарихи кезеңнің мәдениеті, ұлттық мектебі сияқты дүниетанымдық және эстетикалық бейнелермен байланысты. Әр түрлі мәдени дәстүрлерде әдемі, үйлесімді форманың белгісі, симметриядан декларативті түрде бас тарту өнер бағдарламасының белгілі бір бөлігі бола алады.

Ою-өрнек өнерінде бейнеленген тәртіп идеясы, оның сапалық және сандық өлшемі, бастама болғанда ғана түсінуге және бағалануға болады – кездейсоқтық түсінігі, өмір өзі білдіретін кездейсоқтықтың белгілі бір бөлігі. Сондықтан, негізгі идеяны және тақырыпты жүзеге асыру үшін ою-өрнек эмпирикалық шындықпен үнемі байланыста болуды, адамның практикалық өміріне толыққанды енуді, бейнені материалдық түрде бейнелеу әдісі ретінде жүзеге асыруды қажет етеді. Көркем шығарманы талдау кезінде форманың келесі компоненттері бөлінеді: бейнеленген әлем, экспрессивті құралдар жүйесі және композиция. Бұл категориялар форманың бірлігін құрайды және стильді анықтайды.

Композиция және оны үйлестіру заңдылықтары, оны талдаудың негізгі аспектілері – кеңістікте пластикалық және сәндік ою-өрнек теориясының дамыған бағыты, олар осы зерттеу аясында ерекше қарастыруды қажет етпейді. Композицияның бейнелік-семантикалық аспектісіне келетін болсақ, қазіргі кезеңде ол әлдеқайда аз дәрежеде дамыған.

Бұл аспектіні дамыту үшін ою-өрнек өнерінің көркемдік және стилистикалық әдістерін арнайы зерттеу қажет [9, 187-б.].

Сәндік бейнелер заманауи көркем мәдениеттің проблемаларымен, идеялық негіздермен, эстетикалық көріністермен белгілі бір тарихи кезеңдегі немесе ұлттық мәдениеттің көркемдік нормаларымен тікелей байланысты және тарихи ұлттық сипатта айқын көрсетілген. Ою-өрнек өнерінің бейнелерін жалпылау, абстракциялау, синтетизм, көркем тілдің әмбебаптығы мен экспрессивтілігі оны белгілі бір тарихи кезеңнің, аймақтың, ұлттық өнердің көркем мәдениетінің стилистикалық ерекшеліктерін, оның шығармашылық негіздері мен бейнелік ерекшеліктерін, қалыптасу ерекшеліктерін көрсетуші етеді. Аксиологиялық функцияны орындай отырып, ою-өрнек белгілі бір тарихи кезеңнің эстетикалық тәжірибесін ғана емес, сонымен бірге жалпы адамзаттың жалпыға ортақ тәжірибесін жинақтап, оны жалпыға бірдей маңызды бейнелермен жеткізеді [10, 90-б.].

Сонымен, сәндік өнердің жоғарыда сипатталған аспектілері мен функциялары оны педагогикалық университеттердің оқу процесінде қоршаған әлемнің болашақ бейнесін құрудың және студенттердің көркемдік және шығармашылық белсенділігін дамытудың тиімді әдісі ретінде пайдалануға мүмкіндік береді.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Болысбаев Д.С. Ою-өрнектердің даму тарихы мен табиғаты. – Шымкент: Әлем, 2019. – 179 б.
2. Байжігітов Б. Бейнелеу өнерінің теориялық мәселелері. – Ақтөбе: Полиграфия, 2013. – 240 б.
3. Романов Ю.И. Образ, знак в искусстве. Научное издание. Философско-методологический анализ. – СПб.: Ин-т им. И.Е. Репина, 1993. – 130 с.
4. Смолянинов И.Ф. Природа художественного образа. – М.: Знание, 1982. – 64 с.
5. Юнг К.Г. Человек и его символы. – М., 1998. – 367 с.
6. Торебаев Б.П., Мырхалыков Ж.У. Цвет в текстиле. – Шымкент, 2016. – 45 с.
7. Неменский Б.М. Познание искусством. – М.: Изд-во УРАО, 2000. – 192 с.
8. Лосев А.Ф. Знак. Символ. Миф. – М.: Изд-во Московского ун-та, 1982. – 480 с.
9. Ломов С.П., Аманжолов С.А. Методология художественного образования: учеб. пособие. – М.: Прометей, 2011. – 187 с.
10. Болысбаев Д.С. Дәстүрлі өнердегі діни нанымдар – сенімдердің көріністері. – Шымкент: Алтын алқа, 2016. – 90 б.

REFERENCES

1. Bolysbaev D.S. Оіу-órnekterdiń damý tarihy men tabıǵaty. – Shymkent: Álem, 2019. – 179 b. [in Kazakh]
2. Baijigitov B. Beineleý óneriniń teorıalyq máseleleri. – Aqtóbe: Poligrafıa, 2013. – 240 b. [in Kazakh]
3. Romanov Iú.I. Obraz, znak v iskýsstve. Naýchnoe izdanie. Filosofsko-metodologicheskıı analiz. – SPb.: In-t im. I.E. Repina, 1993. – 130 s. [in Russian]
4. Smolianinov I.F. Priroda hýdojestvennogo obraza. – M.: Znanıe, 1982. – 64 s. [in Russian]
5. Iýng K.G. Chelovek i ego simvolı. – M., 1998. – 367 s. [in Russian]
6. Torebaev B.P., Myrhalykov J.Ý. Tsvet v tekstile. – Shymkent, 2016. – 45 b. [in Russian]
7. Nemenskıı B.M. Poznanıe iskýsstvom. – M.: Izd-vo ÝRAO, 2000. – 192 s. [in Russian]
8. Losev A.F. Znak. Simvol. Mıf. – M.: Izd-vo Moskovskogo ýn-ta, 1982. – 480 s. [in Russian]
9. Lomov S.P., Amanjolov S.A. Metodologıa hýdojestvennogo obrazovaniıa: ýcheb. posobie. – M.: Prometeı, 2011. – 187 s. [in Russian]
10. Bolysbaev D.S. Dástúrli ónerdegi dıni nanymdar – senimderdiń kórinisteri. – Shymkent: Altyn alqa, 2016. – 90 b. [in Kazakh]